УДК 346.13
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.47

РОЛЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ: ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Сошников А.О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Державна установа
«Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-4998-9713
e-mail: antonsoshnykov@gmail.com

Сошников А.О. Роль органів влади у розвитку соціально відповідального господарювання: оцінка поточного стану та нові підходи.

Дослідження направлено на оцінку поточного стану впливу органів державної влади на розвиток соціально відповідального господарювання, зокрема і через формування та реалізацію різних державних політик, а також надати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму прийняття відповідних рішень.

Наразі в Україні відсутнє єдине бачення розвитку соціально відповідального господарювання, зокрема це пов'язано з відсутністю повноцінної та дієвої державної політики у цій сфері, що і блокує вирішення зазначеної проблематики. Хоча частково це можна пояснити тим, що засади соціально відповідальної поведінки бізнесу є наскрізними і є частиною різних державних політик, які впроваджують уповноважені органи влади.

В статті проаналізована діяльність понад 20 державних інституцій, зокрема і центральних органів виконавчої влади, які формують та (або) реалізують ті чи інші державні політики і які мають (можуть мати) вплив на розвиток соціально відповідального господарювання (як прямий, так і опосередкований).

Констатовано, що значна кількість центральних органів виконавчої влади формують та реалізують державні політики, що торкаються діяльності суб'єктів господарювання і можуть бути дотичні до стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки, що надалі дозволить створити передумови для становлення та розвитку відповідного бізнес-середовища.

Підкреслено, що більшість державних політик розробляються на рівні того чи іншого центрального органу виконавчої влади, що зумовлює їх здебільшого вузький (галузевий) підхід, своєю чергою, розвиток соціально відповідального бізнесу потребує міжгалузевих, міжвідомчих та міжсекторальних рішень.

З метою здійснення загальної координації між різними органами влади, а також бізнес-спільнотою та громадськістю, обґрунтовано доцільність створення міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи з розвитку соціально відповідального бізнесу (соціально відповідального господарювання), як тимчасового консультативно-дорадчого органу при Першому віце-прем'єр-міністрі України – міністрі економіки України або при Міністерстві економіки України.

Ключові слова: бізнес, суб'єкти господарювання, державна політика, економічна політика, соціально відповідальне господарювання, соціально відповідальна поведінка, міжвідомчі рішення, міжсекторальні підходи, координація.

Soshnykov A.O. The role of public authorities in the development of socially responsible management: assessment of the current state and new approaches.

The research is aimed at assessing the current state of influence of public authorities on the development of socially responsible business, including through the formation and implementation of various state policies, as well as providing proposals and recommendations for improving the mechanism of relevant decision-making.

At present, Ukraine lacks a unified vision of socially responsible business development, in particular, due to the lack of a full-fledged and effective state policy in this area, which blocks the solution of this problem. However, this can be partly explained by the fact that the principles of socially responsible

business behaviour are cross-cutting and are part of various government policies implemented by the authorised authorities.

The article analyses the activities of more than 20 state institutions, including central executive authorities, which formulate and/or implement certain state policies and which have (may have) an impact on the development of socially responsible business (both direct and indirect).

It is stated that a significant number of central executive authorities formulate and implement state policies affecting the activities of business entities and may be related to stimulating business to behave socially responsible, which will further create the preconditions for the establishment and development of the relevant business environment.

It is emphasised that most state policies are developed at the level of a central executive body, which leads to a narrow (sectoral) approach, while the development of socially responsible business requires inter-industry, inter-agency and inter-sectoral solutions.

In order to ensure overall coordination between various authorities, as well as the business community and the public, the author substantiates the expediency of establishing an interagency (inter-sectoral) working group on the development of socially responsible business (socially responsible management) as a temporary advisory body under the First Vice Prime Minister of Ukraine - Minister of Economy of Ukraine or under the Ministry of Economy of Ukraine.

Key words: business, business entities, state policy, economic policy, socially responsible management, socially responsible behavior, interagency decisions, cross-sectoral approaches, coordination.

Постановка проблеми. Значення соціально відповідального бізнесу не можна переоцінити, оскільки саме ціннісний бізнес виступає партнером для реалізації різних проєктів та програм (на рівні громад чи держави загалом), а іноді і їх ініціатором. Також він сприяє перетворенням в державі та суспільстві.

Наразі в Україні відсутнє єдине бачення розвитку соціально відповідального господарювання, зокрема це пов'язано з відсутністю повноцінної та дієвої державної політики у цій сфері, що і блокує вирішення зазначеної проблематики. Хоча частково це можна пояснити тим, що засади соціально відповідальної поведінки бізнесу є наскрізними і є частиною різних державних політик, які впроваджують уповноважені органи влади.

Розвиток соціально відповідального бізнесу потребує комплексних міжвідомчих, а іноді й міжсекторальних рішень, що дозволять подолати міжвідомчих та міжсекторальних бар'єрів. Це актуалізує питання створення єдиного міжсекторального простору для центральних органів виконавчої влади, громадського сектору, наукового та експертного середовища.

Стан опрацювання. Тематика соціально відповідальної поведінки бізнесу останнім часом знаходиться у фокусі вітчизняних дослідників: Н. Орлової, А. Харламової, М. Саприкіної, В. Устименко, Р. Джабраілова, А. Токунової, І. Золотарьової, А. Санченко, О. Уварової та інших. Також дана проблематика активно вивчалась іноземними вченими: B. Carroll Archie, H. Bowen, R. Freeman, J. Elkington та інші. Водночас, відзначимо, що роль органів влади у розвитку соціально відповідального господарювання досліджувалась досить фрагментарно, а частина праць вже втратили свою актуальність через постійну оптимізацію центральних органів виконавчої впади.

Мета статті – дослідити поточний стан впливу органів державної влади на розвиток соціально відповідального господарювання, зокрема, і через формування та реалізацію різних державних політик, а також надати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму прийняття відповідних рішень.

Виклад основного матеріалу. 24.01.2020 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 р. (далі – Концепція). Одним з завдань Концепції було окреслено першочергові заходи для впровадження міжнародних стандартів ведення соціально відповідального бізнесу в діяльність суб'єктів господарювання [1]. З метою практичної реалізації цієї Концепції затверджено відповідний план заходів [2], де виконавцями було визначено багато органів влади (Міністерство економіки України, Міністерство освіти і науки України, Національний банк України та інші), з однієї сторони, та з іншої – Національна академія наук України, Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні, Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, міжнародні організації, громадські організації та інші. Загальна кількість виконавців чітко не визначена, але виходячи з контексту мова йде про десятки виконавців, що представляють різні відомства та сектори, а також як центральні, так і місцеві органи виконавчої влади.

Значна частина заходів Концепції не була реалізована (наприклад, підготовка огляду щодо стану та розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні, забезпечення функціонування офі-

ційного веб-порталу Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств тощо). Додатково відзначимо, що протягом майже 5 років (з дати прийняття Концепції) повноцінний її моніторинг не проводився, що ускладнює процес оцінки її виконання. На нашу думку, це пов'язано з недостатньою координацією, що і створює перешкоди для ефективного формування та реалізації державної політики у сфері розбудови соціального відповідального господарювання. Нагадаємо, що координація діяльності суб'єктів формування та реалізація державної політики необхідно розуміти як сукупність дій, спрямованих на впорядкування взаємозв'язків між органами влади (державної, політичної), громадськістю та іншими з відповідною метою [3]. Цієї координації можна досягти через різні форми, як-то спільні (координаційні) наради [4], науково-практичні заходи (конференції, круглі столи тощо), а також через діяльність спеціальних консультативно-дорадчих органів тощо. І. Дегтярьова підкреслює, що при формуванні політики відіграють значну роль допоміжні структури – консультативні, дорадчі, координаційні органи, які створюються для належного забезпечення виконання функцій державного управління, формування та реалізації державної політики у певній галузі [5].

В Україні практика діяльності органів міжвідомчого спрямування не є новою. Так, в різні часи були утворені: Міжвідомча робоча група з питань реалізації державної санкційної політики [6], Міжвідомча робоча група з вирішення проблемних питань діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, функції з управління якими здійснює Кабінет Міністрів України [7], Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі [8], Міжвідомча робоча група з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності [9] та інші. Хоча до частини цих органів буди включені не тільки представники органів влади, але і представники неурядового сектору, фактично вони мали міжсекторальну спрямованість. Також в Україні діяли чи продовжують діяти різні міжсекторальні комісії, групи, наприклад, Міжсекторальна робоча група з питань розробки Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 р. [10], Секторальні (міжсекторальні) групи призначених органів з оцінки відповідності та/або визнаних незалежних організацій [11], Міжсекторальна робоча група для розробки Національного плану дій України з надання допомоги тим, хто постраждав від вибухонебезпечних предметів [12] та інші. Координаційні органи дійсно виступають дієвим інструментом для узгодження державної політики в різних сферах. Хоча потрібно констатувати, що не завжди вони спроможні напрацювати міжвідомчі (міжсекторальні) рішення, що обумовлюється реальною метою їх утворення.

Відповідно до пункту 4 Положення про Міністерство економіки України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства економіки» від 20.08.2014 № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 124) саме воно виконує функції національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства (далі – Національний контактний пункт). Національний контактний пункт в Україні сприяє популяризації Керівних принципів ОЕСР (зокрема, і Керівних принципів ОЕСР для багатонаціональних підприємств щодо відповідального ведення бізнесу) та здійснює розгляд скарг щодо їх порушень [13].

Свого часу була зроблена спроба об'єднати зусилля різних стейкхолдерів для напрацювання міжвідомчих рішень, зокрема і у сфері розвитку соціального відповідального бізнесу. Так, у 2018 році на базі тоді ще Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (наразі Міністерство економіки України) було утворено Міжвідомчу робочу групу щодо забезпечення функціонування Національного контактного пункту (далі – Міжвідомча робоча група), як тимчасово консультативно-дорадчий орган. Серед основних завдань її діяльності визначено: підготовка пропозицій щодо розроблення проєктів нормативно-правових актів стосовно ведення відповідального бізнесу; підготовка пропозицій щодо здійснення заходів стосовно імплементації принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу в Україні тощо. Для виконання цих завдань вона наділена наступними повноваженнями: проведення консультацій з представниками органів державної влади та бізнесу щодо ведення відповідального бізнесу в рамках дотримання стандартів та керівних принципів; участь у розробці інформаційно-довідкових матеріалів (брошур, буклетів тощо) стосовно принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу для подальшого розповсюдження серед представників бізнесу та громадянського суспільства; участь в організації та проведенні семінарів та тренінгів для представників органів виконавчої влади та бізнесу з питань основних принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу, у тому числі на прикладі країн - підписантів Декларації ОЕСР [14].

До останнього складу Міжвідомчої робочої групи (в редакції наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16.04.2019 № 641) входять представники: Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (з 03.06.2021 – Міністерство економіки України), Міністерства аграр-

ної політики та продовольства України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Фонду державного майна України; Міністерства соціальної політики України, Федерації професійних спілок України, Європейської бізнес асоціації, Американської торгівельної палати в Україні, громадської організації «Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» [14]. Підхід залучення різних стейкхолдерів, як органів державної влади, бізнес-спільноти та експертного середовища є найбільш універсальним та дієвим. Здається за доцільніше розширити персональний склад цього органу через забезпечення більш ширшого представництва інших органів влади та неурядового сектору. Відзначимо, що інформація про засідання Міжвідомчої робочої групи або іншу її діяльність відсутня.

Як вже зазначалось, розвиток соціально відповідального господарювання є наскрізним, тобто є або може бути частиною різних державних політик. На соціально відповідальну поведінку бізнесу впливають різні державні інституції. На початку розглянемо ті, які можуть здійснювати загальний вплив на суб'єктів господарювання за галузевою належністю та на загальний розвиток соціального відповідального бізнесу.

Статтею 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-VI встановлено, що до системи центральних органів виконавчої влади належать міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Своєю чергою, саме міністерства забезпечують формування та реалізацію державної політики в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики [15]. Відзначимо, що завданням центральних органів виконавчої влади є також здійснення державного нагляду (контролю) (стаття 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

Одним з основних виконавців та співвиконавцем більшості заходів з реалізації Концепції було визначено Міністерство економіки України, також саме на нього покладено функцію Національного контактного пункту. Міністерство економіки України також забезпечує загальну координацію реалізації заходів Концепції.

Крім того, Міністерство економіки України здійснює формування державної політики у сфері захисту прав споживачів, контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю та зайнятість населення (стаття 1 Положення про Міністерство економіки України) та інше. Це все підкреслює провідну роль Міністерства економіки України у створенні соціально відповідального бізнес-середовища.

Соціально відповідальна поведінка бізнесу напряму пов'язана з концепцією бізнесу та прав людини. При розбудові бізнесу на засадах соціального відповідального господарювання одним з ключових елементів є дотримання прав людини. Тому зростає роль національної інституції з прав людини. Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР [16] встановлено, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), в межах парламентського контролю [17], здійснює захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України. На підставі статті 11 цього закону Уповноважений призначив свого Представника з соціальних та економічних прав [18], до функціоналу якого і віднесено забезпечення захисту прав людини та громадянина під час здійснення господарської діяльності.

Своєю чергою, на Антимонопольний комітет України, діяльність якого направлена на забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності (стаття 1 Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII) покладено наступні завдання: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції враховуючи при цьому пріоритетність прав споживачів; запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; сприяння розвитку добросовісної конкуренції та інше [19]. Загальна правова рамка діяльності Антимонопольного комітету України покликана запобігти негативним явищам у бізнес-середовищі, спонукаючи компанії дотримуватись доброчесної поведінки, що є однією з засадничих соціально відповідального господарювання.

Державна податкова служба України реалізує державну податкову політику, контролює за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів: здійснює державну політику у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню (пункт 3 Положення про Державну податкову службу України [20]). Тим самим спри-

яє загальній детінізації господарської діяльності, а також відповідальному веденню бізнесу через виконання зобов'язань перед державою.

Державна служба України з питань праці забезпечує реалізацію державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення. Також вона здійснює державне регулювання і контроль щодо охорони праці та промислової безпеки у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки [21], що дозволяє контролювати виконання роботодавцями зобов'язань перед своїми працівниками.

Програми та проєкти з енергоефективності стають все більше актуальними, особливо в умовах обмеженості енергетичних ресурсів, зношеності окремих виробничих та інших потужностей, які побудовані за досить старими енергозатратними технологіями. Відповідальним за ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження; забезпечення підвищення рівня енергоефективності в усіх секторах національної економіки є Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України [22], яке і реалізую відповідну державну політику.

Окремо необхідно розглянути органи влади, які здійснюють державне регулювання та нагляд за суб'єктами господарювання за галузевою направленістю, тобто, які можуть впливати на розвиток соціально відповідального господарювання в окремих секторах економіки.

Одним з секторів національної економіки, який зокрема і найбільш наближений до громадянина є банківський сектор, послугами якого користується переважна більшість громадян щоденно. Своєю чергою, банківські установи мають значні ресурси і вплив на клієнтів, що її зумовлює досить жорстке регулювання їх діяльності для захисту, як фізичних, так і юридичних осіб. Так, відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV на Національний банк України покладено функції щодо спеціального державного регулювання та нагляду (насамперед, банківського регулювання та нагляду; на ринках небанківських фінансових послуг за діяльністю небанківських фінансових установ; у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення тощо). Саме його чітка позиція та дієва політика дозволяє забезпечувати захист прав споживачів фінансових послуг, зокрема і через контроль за доодержанням колекторськими компаніями вимог щодо взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки), що особливо важливо під час розвитку соціально відповідального бізнес-середовища. Пріоритетним напрямком також виступає доступність фінансових та інших послуг для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Набуває особливого значення роль регулятора у підвищенні рівня фінансової грамотності населення, що також є одним з його завдань і сприяє зменшенню фінансових махінацій (зловживань) [23].

Положенням про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, затверджене Указом Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011 визначено, що вона виконує наступні завдання: захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства; здійснює державне регулювання та контроль у сфері спільного інвестування; здійснює окремі повноваження щодо державного регулювання і нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму тощо [24]. Реалізуючи відповідні повноваження Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку створює запобіжники для можливих зловживань окремими суб'єктами господарювання.

В останні роки спостерігається досить невтішна тенденція щодо збільшення кількості громадян, які на постійній основі грають в онлайн-казино чи інші форми азартних ігор. Значна частина цих організаторів ігор здійснюють свою діяльність з порушенням положень чинного законодавства (без дозвільних документів, допускаючи до участі в іграх неповнолітніх тощо). На відповідну проблематику також звертають увагу і науковці у своїх працях [25; 26], пропонуючи ті чи інші інструменти протидії, як лудоманії, так і іншим негативним явищам. Зважаючи на ризики для громадян (зокрема через можливі фінансові втрати), які несуть азартні ігри, навесні 2020 р. в Україні було утворено Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей, основними завданнями якої було визначено реалізацію державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор, в лотерейній сфері. Також вона здійснює державний нагляд (контроль) за ринком азартних ігор, а також у лотерейній сфері (пункт 3 Положення про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей) [27].

Хоча приватизаційні процеси (так зване «роздержавлення») тривають вже понад 30 років, все ж таки значна кількість об'єктів продовжують залишатися у державній власності. Іноземний та вітчизняний бізнес досить активно долучається, як до малої, так і великої приватизації. Також приватні компанії виступають орендарем державної чи комунальної нерухомості. В ході прива-

тизаційних та орендних правовідносин завдання держави отримати не тільки максимальну ціну чи орендну плату відповідно, але і отримати надійного партнера, який буде дотримуватись принципів соціальної відповідальної поведінки. В Україні Фонд державного майна реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, здійснює управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави у статутних капіталах окремих господарських товариств; здійснює контроль у сфері організації та проведення приватизації державного майна, передачі державного майна в оренду та користування; здійснює повернення у державну власність державного майна, що було приватизоване, відчужене або вибуло з державної власності з порушенням законодавства; забезпечує державне регулювання у сфері оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності, сприяння процесу демонополізації економіки і створенню умов для конкуренції виробників [28].

На конституційному рівні проголошено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (стаття 14 Конституції України). Значення вітчизняного агропромислового сектору досить важко переоцінити, як для держави, так і світу, враховуючи, що він виступає одним зі стовпів продовольчої безпеки. В агропромисловому господарстві України залучено понад 2 млн громадян [29], саме воно забезпечує значне надходження валюти у державу, а також цей бізнес охоплює всі регіони, що зумовлює вплив на регіональний та місцевий розвиток (розвиток територіальних громад). В сільській місцевості особливо важливим є розвиток соціально відповідального бізнесу, який буде спроможний реалізовувати відповідні програми та проєкти чи виступати їх партнером, надаючи фінансову чи іншу підтримку. Держава повинна бути впевнена, що власником чи орендарем земельних ділянок виступає бізнес, який не тільки буде дотримуватись технічних вимог щодо обробки землі та інших, а також буде відповідально ставитися до цих ресурсів та розвивати території. Це все зумовлює активну увагу держави за діяльністю галузевого бізнесу. Відповідно до пункту 3 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 124 на Міністерство аграрної політики та продовольства України покладено наступні завдання: формування та реалізація державної політики у сферах агропромислового виробництва, сільського розвитку, розвитку фермерства, моніторингу за родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; у сферах рибного господарства та рибної промисловості, регулювання рибальства, продовольчого забезпечення, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у сфері ветеринарної медицини тощо [30].

Євроінтеграційні процеси України зумовлюють значні зміни у промисловій політиці. Також необхідно звернути увагу, що промислові та інші товари повинні відповідати спеціальним вимогам для їх подальшої реалізації на ринку ЄС (наприклад, вимоги щодо відповідального споживання). А триваюча військова агресія російської федерації підкреслює важливість діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу. Останнім часом спостерігається тенденція, що окремі оборонні замовлення все частіше виконують приватні компанії (наприклад, виготовлення дронів тощо). Формуванням та реалізацією державної промислової політики, державної політики щодо розвитку стратегічних галузей промисловості, зокрема військово-промислової політики в оборонно-промисловому комплексі здійснює Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (пункт 3 Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України [31]).

Посилюється роль також цифрових технологій та відбувається стрімка цифровізація економіки. Сучасна ІТ-індустрія здійснює суттєвий вплив як на компанії інших галузей, так і громадян. Для держави та суспільства дуже важливим, щоб саме ІТ-бізнес розвивався на засадах соціально відповідального господарювання, який охоплює значну кількість кінцевих споживачів та в розрізі можливих кібератак. Так, діяльність Міністерства цифрової трансформації України направлена на забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрових інновацій та технологій; розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу, у сфері розвитку ІТ-індустрії [32].

Враховуючи військову агресію, що продовжує тривати, кількість учасників, а відповідно і ветеранів російсько-української війни постійно зростає. Держава, як і українське суспільство мають особливі зобов'язання перед ветеранською спільнотою. Тому проактивна діяльність Міністерства у справах ветеранів України, яке відповідальне за формування і реалізацію державної політики у сфері соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці [33], є надважливою. Одним з пріоритетів ветеранської політики є розвиток ветеранського підприємництва, зокрема і як форми соціального підприємництва, а також створення сприятливого середовища для працевлаштування ветеранів у різних галузях економіки.

Необхідно відзначити, що діяльність Міністерства юстиції України, яке впливає на всю законодавчу рамку, зокрема і розвитку соціального відповідального бізнесу. Завданням Міністерства юстиції України також є: проведення перевірки ділової репутації покупця (потенційного покупця) медіа; запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму тощо щодо адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та окремих адвокатів; нотаріусів; суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги [34].

За оцінкою бізнесу, перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій є поширення корупції та недовіра до судової влади [35]. Корупційне середовище є одним з суттєвих бар'єрів для розвитку соціально відповідального бізнесу. Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки відзначено, що основними проблемами є: неефективне державне регулювання, що заважає доброчесному бізнесу розвиватися та обумовлює корупційні практики, а також високий рівень толерування корупції у приватному секторі економіки [35]. Антикорупційною стратегією проголошено, що результатними її реалізації повинно стати сприяння юридичним особам приватного права у розробці та вдосконаленні кодексів доброчесності на основі провідних практик корпоративного управління, а також концепції імплементації антикорупційних стандартів у приватному секторі [35]. Це все може бути досягнене за активної участі бізнес-спільноти та інституцій громадянського суспільства. Відповідно до статті 11 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII саме до повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції віднесено формування та реалізація антикорупційної політики [36].

З кожним роком зростають негативні техногенні та антропогенні впливи на навколишнє природне середовище, що зумовлено більш активною виробничої та іншою діяльністю бізнесу. До основних напрямів розвитку соціально відповідального бізнесу у сфері охорони навколишнього природного середовища належать: впровадження інноваційних екологічно безпечних та енергоефективних технологій; запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище та утилізація відходів [1]. Показниками результативності у даному напрямі повинно стати: забезпечення раціонального використання природних ресурсів, зниження рівня енергоспоживання та зменшення обсягу викидів, зниження впливу виробничої діяльності на навколишнє природне середовище та збереження біорізноманіття, що досягається шляхом здійснення суб'єктами господарської діяльності екологічних інновацій та створення системи екологічного менеджменту [1]. Чинним законодавством завдання з забезпечення формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, біологічної і генетичної безпеки; геологічного вивчення та раціонального використання надр; управління відходами, забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією; поводження з пестицидами та агрохімікатами; раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; охорони та раціонального використання земель покладено на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України [37].

Також доречно звернути увагу на уповноважені органи влади, які здійснюють безпосередній контроль за окремими напрямками господарської діяльності. Наприклад, Державна екологічна інспекція України здійснює державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (пункт 3 Положення про Державну екологічну інспекцію України) [38]. Своєю чергою, Державна інспекція енергетичного нагляду України здійснює нагляд (контроль) за компаніями, які ведуть свою діяльність у сфері електроенергетики та теплопостачання, а також на ринку природного газу [39].

Як вже зазначалось, в результаті військових дій зруйновано або пошкоджено чисельні об'єкти інфраструктури. До процесу відновлення вже залучена і буде залучатись надалі значна кількість компаній. Держава повинна створити умови, щоб до проєктів відновлення були залучені тільки компанії, що поділяють принципи соціально відповідальної поведінки, тим самим держава отримає не тільки надійного партнера, але і ціннісного. В даному питанні ключову роль відіграє Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, яке і реалізує державну політику в частині здійснення заходів з будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту), ремонту, модернізації інфраструктури, об'єктів житлової нерухомості, громадського призначення, соціальної сфери, сфери житлово-комунального господарства, благоустрою населених пунктів, управління побутовими відходами (об'єктів оброблення відходів, полігонів), інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, захисних споруд цивільного захисту, інших об'єктів, що мають вплив на життєдіяльність населення [40].

Окремо виділимо центральні органи виконавчої влади, які не здійснюють прямого впливу на суб'єктів господарювання, але опосередковано можуть впливати на розвиток соціально відповідального бізнес-середовища. Так, наприклад діяльність Міністерства культури та стратегічних комунікацій України спрямована на забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері медіа, зокрема з питань медіаграмотності та у інформаційній сфері [41]. Саме це міністерство

може ініціювати проведення просвітницьких кампаній з популяризації принципів соціально відповідальної поведінки серед бізнесу та громадян, зокрема і через соціальну рекламу. Підвищення загальної обізнаності окремих груп громадян (здобувачі вищої освіти та учнів закладів освіти) про соціально відповідальне господарювання може забезпечити Міністерство освіти і науки України, яке відповідальне за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері освіти, інноваційної діяльності. Також саме воно здійснює державний нагляд (контроль) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [42]. Так, воно може ініціювати вивчення спеціальних навчальних дисциплін з соціально відповідального бізнесу та розробити відповідні методичні рекомендації.

Однією з проблем розвитку соціально відповідального бізнесу є також нерозуміння даної концепції представниками органів влади. Тому одним з пріоритетних напрямків повинно бути підвищення обізнаності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Ключовим суб'єктом в цьому процесі є Національне агентство України з питань державної служби, яке забезпечує формування і реалізація державної політики у сфері державної служби та з питань управління персоналом у державних органах, а також бере участь у формуванні державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування [43], а також координує підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Отже, можна констатувати, що значна кількість органів виконавчої влади на центральному рівні реалізують політики, що торкаються діяльності суб'єктів господарювання і можуть бути дотичні до стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки, що надалі дозволить створити передумови для становлення та розвитку соціально відповідального бізнес-середовища. Більшість політик приймаються на рівні того чи іншого центрального органу виконавчої влади, що зумовлює їх здебільшого вузький (галузевий) підхід, своєю чергою, як зазначалось вище, розвиток соціально відповідального бізнесу потребує міжгалузевих, міжвідомчих та міжсекторальних рішень. Основне завдання міжвідомчих та міжсекторальних органів це налагодження координації, як між різними органами влади, так і іншими стейкхолдерами (бізнес-спільнотами та інститутами громадянського суспільства). Необхідність напрацювання рішень міжвідомчого характеру для розв'язування проблем в різних сферах підтримують також інші дослідники [44].

Органи, міжвідомчого (міжсекторального) спрямування з соціальної відповідальної поведінки та/чи сталого розвитку утворені в багатьох державах. Так, наприклад, у Фракції була створена н*аціональна платформа для глобальних дій щодо корпоративної соціальної відповідальності, яка* об'єднує уповноважені органи, бізнес-об'єднання, профспілкові організації працівників, представників громадянського суспільства, дослідників та інших [45].

Для узгодження позицій при виконанні заходів з реалізації Концепції та напрацювання інших кроків з формування та реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу (соціально відповідального господарювання), можна взяти за основу частково підхід, закладений при утворенні Міжвідомчої робочої групи, коли забезпечено представництво багатьох органів влади та інших зацікавлених сторін. Водночас пропонується розглянути утворення Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи з розвитку соціально відповідального бізнесу (соціально відповідального господарювання) (далі – Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи), як тимчасового консультативно-дорадчого органу при Першому віце-прем'єр-міністрі України –міністрі економіки України або при Міністерстві економіки України, де буде більш ширше представництво, як органів влади (які вже є виконавцями Плану заходів з виконання Концепції та інших державних органів дотичних до даної сфери). Так, вбачається за доцільне залучити до роботи Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи наступні державні інституції: Представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав, представників (на рівні керівника або заступника) Національного Банку України, Антимонопольного комітету України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, Фонду державного майна України, Міністерства економіки України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства юстиції України, Національного агентства України з питань державної служби, Національного агентства з питань запобігання корупції, Державної податкової служби України, Державної екологічної інспекції України, Державної інспекції енергетичного нагляду України, Державної служби України з питань праці, Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України, Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України та інших.

Н. Орлова, А. Харламова підкреслюють, що одним з пріоритетів державної політики у сфері соціально відповідального господарювання є залучення всіх стейкхолдерів, зокрема і бізнес спільноти, професійних і громадських об'єднань та інших зацікавлених сторін у реалізації цієї концепції, що дозволить консолідувати ресурси і досягти більш значущі результати. Також необхідно погодитись, що думка стейкхолдерів не тільки важлива, але і повинна враховуватися при розробці політичних документів [46]. Тому для забезпечення представництва всіх секторів також доречно долучити до діяльності Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи представників бізнес-спільноти (Конфедерацію роботодавців України, Американську торгівельну палату в Україні, Європейську бізнес асоціації, саморегулівні організації та інші об'єднання бізнесу) та громадськості (Федерацію професійних спілок України, Національну академію наук України, Національну академію правових наук України, громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства), що наддасть можливість для більш ширшого представлення інтересів всіх зацікавлених груп.

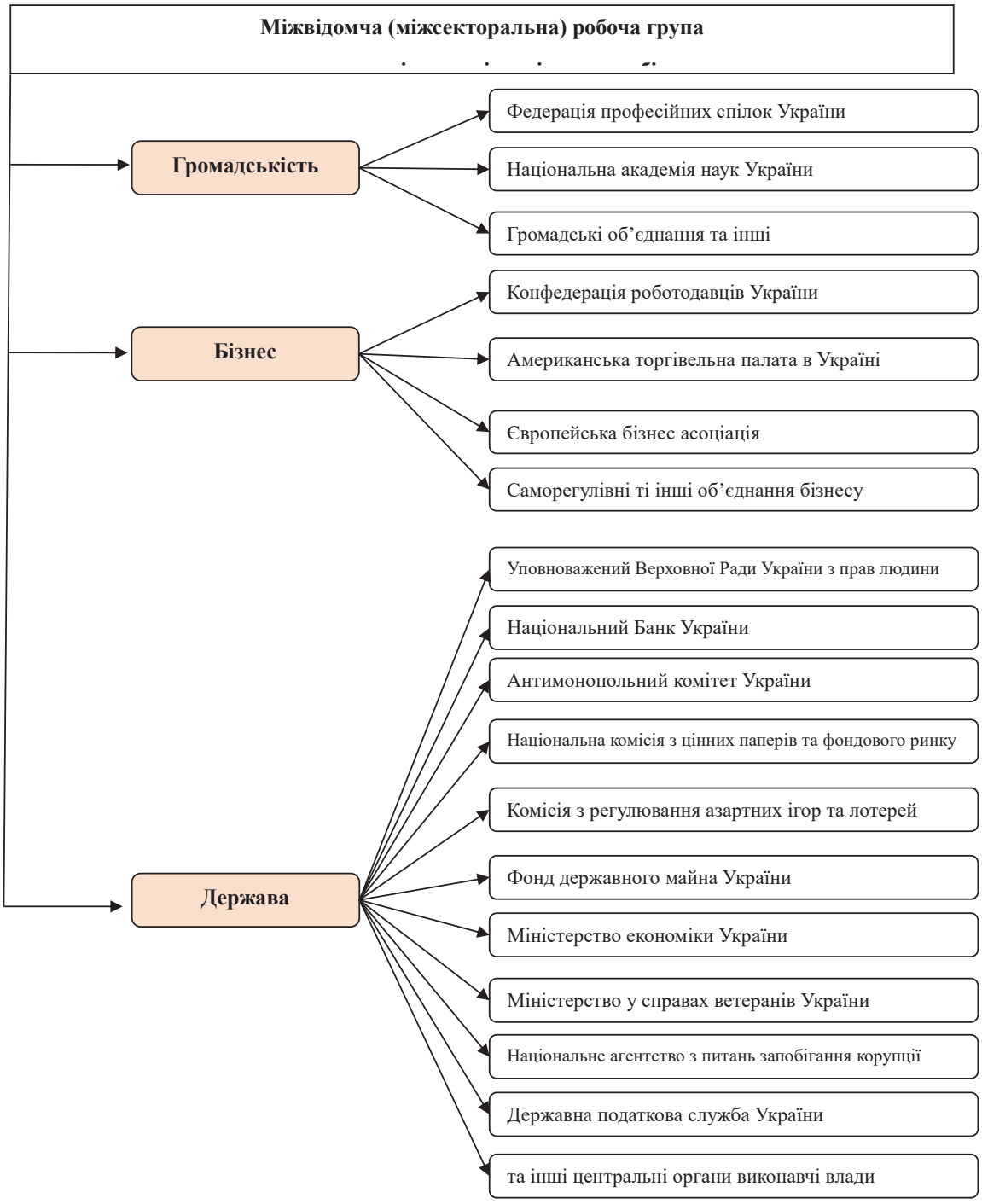

Рис. Орієнтовний склад Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи з розвитку соціально відповідального бізнесу

Висновки. Отже, в результаті дослідження було отримано наступні наукові результати.

Констатовано, що значна кількість центральних органів виконавчої влади формують та реалізують державні політики, що торкаються діяльності суб'єктів господарювання і можуть бути дотичні до стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки, що в подальшому дозволить створити передумови для становлення та розвитку відповідного бізнес-середовища.

Підкреслено, що більшість державних політик розробляються на рівні того чи іншого центрального органу виконавчої влади, що зумовлює їх здебільшого вузький (галузевий) підхід, своєю чергою, розвиток соціально відповідального бізнесу потребує міжгалузевих, міжвідомчих та міжсекторальних рішень.

Обґрунтовано доцільність утворення Міжвідомчої (міжсекторальної) робочої групи з розвитку соціально відповідального бізнесу (соціально відповідального господарювання) як тимчасового консультативно-дорадчого органу при Першому віце-прем'єр-міністрі України – міністрі економіки України або при Міністерстві економіки України, долучивши до її діяльності державні інституції, представників бізнес-спільноти та громадськості, що дозволить налагодити загальну координацію формування та реалізації різних державних політик, пов'язаних з розбудовою соціально відповідального бізнес-середовища.

Подальші дослідження слід зосередити на вивченні формування та реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу (соціально відповідального господарювання), зокрема і визначення головного органу у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text.
2. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України» від 01.07.2020 № 853-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-%D1%80#Text.
3. Опацький Р.М. Адміністративно-правові засади формування та реалізації ювенальної політики в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 42 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/39_3/a.pdf.
4. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2020. 520 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/5585.
5. Дегтярьова І.О. Національні консультативно-дорадчі органи у системі публічного управління у сфері науки та вищої освіти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 3(11-12). С. 44–52. URL: https://doi.org/10.15421/151591.
6. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації державної санкційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2022 № 967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2022-%D0%BF#n11.
7. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з вирішення проблемних питань діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, функції з управління якими здійснює Кабінет Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1244. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1244-2021-%D0%BF#n9.
8. Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 № 310. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2012-%D0%BF#n11.
9. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2023 № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2023-%D0%BF#Text.
10. Про утворення міжсекторальної робочої групи з питань розробки Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 27.09.2021 № 2071. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0% B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/15%2C02%2C2022/01/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%202071.pdf.
11. Про затвердження Типового положення про секторальну (міжсекторальну) групу призначених органів з оцінки відповідності та/або визнаних незалежних організацій: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 18.11.2020 № 2363. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0006-21#Text.

12. ПРООН запускає Міжсекторальну робочу групу для розробки Національного плану дій України з надання допомоги тим, хто постраждав від вибухонебезпечних предметів. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/proon-zapuskaye-mizhsektoralnu-robochu-hrupu-dlya-rozrobky-natsionalnoho-planu-diy-ukrayiny-z-nadannya-dopomohy-tym-khto.
13. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#n10.
14. Про утворення міжвідомчої робочої групи щодо забезпечення функціонування Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 28.02.2018 № 283. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0283731-18#n10.
15. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text.
16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0% B2%D1%80#Text.
17. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
18. ПредставникиУповноваженого. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/predstavniki-upovnovazhenogo.
19. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text.
20. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text.
21. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text.
22. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 676. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF#Text.
23. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text.
24. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text.
25. Куцевол Д. Сучасний стан правового регулювання господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 288–297. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.46.
26. Hudima, T., Ustymenko, V., Dzhabrailov, R., Soshnykov, A., Shmyhov, M. Consumer lending vs ludomania: From resilience to social responsibility in the case of Ukraine. Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR). 2024. № 11(2). P. 394–408. URL: https://doi.org/10.15549/ jeecar.v11i2.1564.
27. Про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 891 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2020-%D0%BF#Text.
28. Про Фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 № 4107-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text.
29. Вони годують світ: П’ять фактів про український агропромисловий комплекс. URL: https://tsn.ua/groshi/voni-goduyut-svit-p-yat-faktiv-pro-ukrayinskiy-agropromisloviy-kompleks-1219041.html.
30. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 124. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#n960.
31. Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2020 № 819. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF#Text.
32. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text.
33. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text.

34. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text.
35. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text.
36. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10. 2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.
37. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 614. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text.
38. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text.
39. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 № 77. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF#Text.
40. Про затвердження Положення про Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 439. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text.
41. Деякі питання діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10 2019 № 885. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text.
42. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text.
43. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10. 2014 № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text.
44. Бакай А.Є. Міжвідомча взаємодія як інструмент публічного управління галуззю охорони здоров'я в Україні. *Аспекти публічного управління.* 2017. Т. 5. № 10. С. 29–38.
45. Présentation de la Plateforme RSE. URL: https://www.strategie.gouv.fr/ actualites/presentation-de-plateforme-rse.
46. Орлова Н.С., Харламова А.О. Концептуальні засади корпоративної соціальної відповідальності в Україні: Монографія. Донецьк: Издательство, 2014. 250 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13031/7/ N_Orlova_M_2_IS.pdf.